

ORCID 0000-0002-4333-9026

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:811 "1950/1959"

Віта Безлюдна

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ОСВІТНІХ РЕФОРМ (50-ті рр. ХХ століття)

Історичне вивчення минулого є необхідним засобом для проникнення в нові сфери наукових досягнень, і педагогічні науки не виняток. Історія вищої освіти – не просто частина вітчизняної історії – це історія формування інтелектуального потенціалу суспільства, історія того соціального інституту, який істотно впливає на прогрес усіх сторін суспільного життя.

Історико-педагогічне осмислення професійного становлення майбутніх учителів здійснили у своїх дослідженнях В. Майборода, О. Мисечко, О. Мусихіна, О. Околович та інші. Однак у сучасних дослідженнях спостерігається очевидний дефіцит історико-педагогічного знання про професійне становлення майбутніх учителів іноземних мов досліджуваного періоду.

Мета статті – на основі аналізу історико-педагогічної літератури, постанов уряду розглянути реформаторські процеси в системі вищої освіти, що сприяли розвитку іншомовної освіти і професійному становленню майбутніх учителів іноземних мов у вищих України у 50-ті рр. ХХ ст.

Інтерес до системи вищої педагогічної освіти у 50-ті рр. ХХ ст. продиктований переломним характером епохи. Система вищої освіти в післявоєнні роки відчувала гострий дефіцит ресурсів – матеріальних, кадрових, дисциплінарних тощо. Спроби реформувати вищу освіту і розробити нову систему підготовки майбутніх учителів у вищих стали відповіддю на назрілу кризу вищої і середньої освіти, яка мала дві причини: соціально-педагогічну та соціально-економічну, що призвело до закриття шкіл та вищих навчальних закладів, зниження якості навчання, падіння авторитету середньої і вищої освіти.

У контексті нашого дослідження період кінця 40-х – 50-ті рр. ХХ ст. став початком нового етапу в історії вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах України: перед багатьма вищими постало завдання професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов. Зокрема, 18 березня 1948 року Рада Міністрів УРСР підготувала постанову «Про підготовку викладачів іноземних мов». Кількома тижнями пізніше Мі-

ністерство освіти УРСР видало наказ «Про відкриття педагогічних інститутів іноземних мов у м. Києві та м. Дніпропетровську» (30 березня 1948 р.), за директивою якого з 1 жовтня 1948 року відновив діяльність Дніпропетровський педагогічний інститут іноземних мов, було відкрито Київський педагогічний інститут іноземних мов і розроблено новий план підготовки вчителів для семирічних і середніх шкіл УРСР на 1949–1955 рр. [11, арк. 5–7].

Поглиблення і розширення бази іншомовної освіти за допомогою відкриття спеціалізованих шкіл з викладанням ряду предметів іноземною мовою поставило питання про підготовку кваліфікованих кадрів, а також залучення радянських людей до іншомовної культури і освіти.

Згодом стан підготовки педагогічних кадрів зі знанням іноземної мови визначили накази Міністерства освіти УРСР № 310/23 від 3 березня 1949 р. «Про стан підготовки викладачів іноземних мов для шкіл Української РСР», № 269 від 11 травня 1953 р. «Про стан та поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР» [9, с. 13], у яких зазначалося, що одночасно з деяким поліпшенням у викладанні іноземних мов у школах республіки стан викладання та вивчення іноземних мов у 7-х та середніх школах УРСР залишається незадовільним, оскільки більшість учителів не має вищої освіти, що впливає на якість викладання мов. Зокрема, було поставлено завдання: покращити підготовку випускників інститутів і факультетів іноземних мов; особливу увагу приділити методичній підготовці учителів іноземних мов; підвищити якість викладацьких кадрів у всіх міських та сільських 7-х і середніх школах УРСР, що передбачало факультативне вивчення іноземних мов на III–IV курсах педагогічних інститутів для того, щоб студенти немовних факультетів оволоділи однією з іноземних мов для викладання у школах [8, с. 15].

На думку О. Сухомлинської, початок 50-х рр. – 60-ті рр. ХХ ст., принесли нові тенденції й якісні зміни у розвиток радянської освіти. Вища освіта була всередині цих змін і також почала трансформуватися і реформуватися [10, с. 18].

21 вересня 1955 року Міністерство вищої освіти СРСР видало наказ «Про поліпшення викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах» [2]. Виходячи з наявних недоліків у викладанні іноземних мов у вишах та з метою поліпшення професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов, було наказано встановити в усіх вишах викладання іноземних мов з I по IV курси. Головна мета такої підготовки полягала в самостійному читанні і перекладі текстів за фахом. Перед викладачами кафедр ставили завдання подальшого підвищення рівня навчальної та методичної роботи, щоб по завершенню IV-го курсу студенти могли вільно користуватися спеціальною літературою на іноземній мові.

Водночас на III-IV-х курсах виші проводили факультативні заняття з іноземної мови, викладачі кафедр проводили заходи, що сприяли професійному становленню майбутніх фахівців: створювали гуртки розмовної мови і перекладу, аотували іноземну літературу, випускали стінні газети іноземною мовою.

Утім тексти самих підручників іноземних мов, що використовувалися у навчальному процесі, відбивали переважно політику партії і були нецікавими для студентів. Відомості про нові відкриття та досягнення науки і техніки в СРСР майже не використовувалися у навчальному процесі, тим більше були відсутні відомості про світові новітні прориви в науці чи техніці. Викладачам вищих навчальних закладів самостійно ці відомості взяти не було звідки, а іноземні друковані видання «відповідальні партійні органи» довго вивіряли на предмет можливості використання їх у навчальному процесі.

На основі викладеного робимо висновок, що попри позитивні зрушення в системі вищої освіти, що сприяли професійному становленню майбутніх учителів іноземних мов, успішне оволодіння випускниками вузів іноземною мовою у ці роки видавалося малоімовірним, зважаючи не лише на брак методичної літератури, а й на недостатній рівень граматичної підготовки, без якої не можливе фахове володіння іноземною мовою.

Найбільш суттєві зміни в підвищенні рівня професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов відбулися у 1956 році. Рушієм цього процесу стала ухвала Радою Міністрів СРСР постанови «Про заходи щодо підвищення якості підготовки вчителя для загальноосвітніх шкіл» (1956), у якій ішлося про необхідність розширення профілю підготовки вчителів для 5-10 класів і про переведення всіх педагогічних інститутів на 5-річний термін навчання, та постанови «Про організацію шкіл-інтернатів», де іноземну мову передбачено вивчати з 1-го класу, на відміну від звичайних шкіл, де таке навчання запроваджувалося з третього класу [7, с. 248].

У зв'язку з цим за наказом Міністерства освіти УРСР від 6 жовтня 1956 року «Про затвердження переліку факультетів і спеціальностей широкого профілю педагогічних інститутів УРСР» було впроваджено 20 нових спеціальностей, серед яких 8 з підготовки майбутніх учителів іноземних мов широкого профілю: «Українська мова, література, іноземна мова», «Російська мова, література, іноземна мова», «Англійська мова, українська мова, література», «Іноземні мови. Вихователь школи-інтернату», «Французька мова, українська мова і література», «Німецька мова. Вихователь школи-інтернату», «Німецька мова, англійська мова», «Французька мова, німецька мова». Зокрема, до переліку спеціальностей було внесено нову – «Іноземна мова, вихователь школи-інтернату», де на дисципліну «Іноземна мова» відводилося 2100 год. [13, арк. 221]. У 1961 році за цими подвійними спеціальностями у 24 ВПНЗ навчалось 6694 студентів [4, с. 120].

З 1956/1957 н.р. у педагогічних інститутах іноземних мов увели підготовку фахівців із двох іноземних мов: німецька – англійська; французька – німецька, а також українська мова і література – англійська мова; українська мова і література – французька мова [12].

Зокрема, у 1956 році на стаціонарному відділенні Харківського педагогічного інституту іноземних мов учителів широкого профілю готували на факультеті німецької мови (вчитель німецької мови та вихователь школи-інтернату), на факультеті англійської та французької мови (вчитель англійської та української мови і літератури, вчитель французької та української мови і літератури). Однак перехід на розширений профіль освіти зумовив певні організаційні труднощі: не вистачало викладачів зі знаннями двох іноземних мов; не було розроблено навчальних планів та навчально-методичної літератури для студентів V курсу.

Окреме місце в навчальних планах відведено спеціальним курсам, до яких входила фонетика, граматики, лексикологія, історія мови, література країни, мову якої студенти вивчають. Випускники складали зазвичай п'ять державних іспитів, серед яких обов'язково була історія КПРС, мова з методикою (українська чи російська, залежно від першої спеціальності), література з методикою, друга спеціальність [3, с. 34].

У 1957/1958 н.р. Вінницький, Житомирський, Запорізький, Ровенський, Херсонський та Кіровоградський педагогічні інститути розпочали підготовку вчителів за подвійними спеціальностями, серед яких: «Українська мова та література, іноземна мова» (150 осіб); «Російська мова та література, іноземна мова» (150 осіб) [14, арк. 83-86].

Цікавість населення країни до вивчення іноземних мов у ці роки змусила державні органи влади звернути увагу на давно назрілу необ-

хідність випуску різних словників. 1955 року вийшов перший фразеологічний словник О. Куніна із серії фразеологічних словників, видання яких розпочало Державне видавництво іноземних і національних словників [5], у якому, поряд із загальноживаними зворотами, зафіксованих у розмовній мові та у творах класиків, враховано фразеологію сучасної преси.

Водночас у ці роки у зв'язку зі входженням країни в епоху науково-технічного розвитку було ухвалено ряд важливих положень та постанов, що окреслили нові напрями професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти, а саме: «Інструкція про організацію і проведення педагогічної практики студентів педінститутів» (1955), «Положення про виробничу практику студентів вищих навчальних закладів СРСР» (1956), «Інструкція по виробничій практиці студентів вищих навчальних закладів СРСР» (1956) [1].

Відповідно до вищезначених постанов було посилено співпрацю вишів і школи; введено нові навчальні плани та програми; у педагогічних інститутах упроваджено більш широкую виробничу й педагогічну практику; змінено спрямованість науково-дослідних робіт; трансформовано сутнісно-змістовий компонент організації виховної роботи.

Серед урядових постанов цього періоду важливою для професійного становлення майбутніх учителів іноземних мов стала ухвалена постанова «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні» (1958), відповідно до якої було затверджено новий перелік спеціальностей широкого профілю [15, арк. 96–97].

Про увагу до якості викладання іноземних мов у школах і поліпшення кадрового забезпечення іноземної освіти свідчить постанова «Про недопущення до викладання іноземної мови в школі осіб, які не мають спеціальної мовної освіти» (1958) [6, с. 128], у якій йшлося про те, що в багатьох школах, особливо в сільській місцевості, викладання іноземних мов здійснювалося незадовільно, оскільки вчителями працювали особи, які не мали спеціальної освіти. Для поліпшення ситуації, що склалася, було прийнято рішення з 1958/1959 н.р. призначати вчителями тих осіб, які мають спеціальну педагогічну освіту з іноземної мови або отримали право викладати цей предмет в школі за підсумками атестації.

Цього ж року Міністерство вищої освіти СРСР затвердило положення про філіали заочних вузів і про навчально-консультаційні пункти заочних відділень, завдяки чому студенти-заочники могли здобувати вищу освіту. У досліджуваний період покращувалося забезпечення студентів заочної форми навчання методичними матеріалами, посилювався контроль за якістю

викладання іноземних мов на заочних відділах.

Отже, 50-ті рр. ХХ ст. вважаємо часом реформаторських процесів в системі вищої освіти, що вносили зміни в розвиток іноземної освіти загалом і впливали на розробку нового уявлення про професійне становлення майбутніх учителів іноземних мов у вишах УРСР зокрема. Означений період пов'язаний із переломним характером післявоєнних років, коли вища та середня освіта переживали кризу, зумовлену, принаймні, двома причинами – соціально-педагогічною та соціально-економічною, що призвело до закриття вузів, зниження якості навчання іноземних мов, гострого дефіциту ресурсів – матеріальних, кадрових, дисциплінарних тощо. Проведені відповідно до постанов Ради Міністрів УРСР реформи сприяли: розширенню мережі педагогічних інститутів, що здійснювали підготовку майбутніх учителів іноземних мов; підвищенню вимог до знання іноземної мови професорсько-викладацького складу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні сучасного стану професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов у закладах вищої освіти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдная В. В. Иноязычная подготовка будущих учителей в высших педагогических учебных заведениях Украины (1948–1970 гг. XX века). *Педагогикалық ғылымдар сериясы*. 2016. № 3(51). С. 291–224.
2. Высшая школа: сборник основных постановлений, приказов и инструкций: в 2-х ч. / под ред. Е. И. Войленко. М.: Высшая школа, 1978. Ч. 2. 360 с.
3. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: монографія. Херсон: РІПО, 2007. 600 с.
4. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). К.: Либідь, 1992. 196 с.
5. Мусихина О. Н. Развитие языковой подготовки инженерных кадров в советский и постсоветский периоды (на примере Краснодарского края и Республики Адыгея): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Ульяновск, 2011. 251 с.
6. О недопущении к преподаванию иностранного языка в школе лиц, не имеющих специального языкового образования. *Иностранные языки в школе*. 1958. № 4. С. 128.
7. Об организации школ-интернатов. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 15 сентября 1956 г. *Народное образование в СССР: сб. докум. 1917–1973 гг.* М.: Педагогика, 1974. С. 248.
8. Про поліпшення викладання іноземних мов у загальноосвітніх школах. Наказ № 127 від

- 5 травня 1974 р. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1974. № 11. С. 14–17.
9. Про стан та поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР. Наказ № 269 від 11 травня 1953 р. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1953. № 12. С. 13.
10. Сухомлинська О. В. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історико-педагогічний альманах*. 2014. № 1. С. 4–24.

Архівні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 166 Народний комісаріат освіти УРСР. 1918–1980 рр.

Оп. 15 (1942–1980 рр.)

11. Спр. 575. План підготовки учителів для семирічних і середніх шкіл УРСР на 1949–1955 рр., б/д, 37 арк.
12. Спр. 1853. Накази Міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів, 1956 р., 126 арк.
13. Спр. 1856. Директивні вказівки управління підвідомчим установам з питань методичної роботи в педвузах, б/д, 263 арк.
14. Спр. 2082. План набору студентів на стаціонарні відділення педагогічних інститутів Міністерства освіти УРСР на 1957 рік, б/д, арк. 83–86.
15. Спр. 2294. Про затвердження спеціальностей педагогічних інститутів: Наказ Міністерства вищої освіти СРСР від 27.08.1958 р. № 880, арк. 96–97.
16. Спр. 2484. Зведений звіт педагогічних вузів на кінець 1958/1959 н.р., б/д, 42 арк.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bezlyudnaya V. V. Ynoyazychnaya podhotovka budushchikh uchyteliv v vysshikh pedahohicheskikh uchebnykh zavedeniyakh Ukrainy (1948–1970 hh. XX veka). *Pedahohykalyyk, gylymdar seryyasy*. 2016. № 3(51). S. 291–224.
2. Vysshaya shkola: sbornyk osnovnykh postanovleniy, prykazov y unstruktsyy: v 2-kh ch. CH. 2 / pod red. E. Y. Voylenko. M.: Vysshaya shkola, 1978. 360 s.
3. Kuz'menko V. V. Formuvannya naukovoї kartyny svitu uchniv: vid vytkiv do s'ohodennya: monohrafiya. Kherson: RIPO, 2007. 600 s.
4. Mayboroda V. K. Vyshcha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriya, dosvid, uroky (1917–1985 rr.). K.: Lybid', 1992. 196 s.
5. Musykhyna O. N. Razvytye yazykovoy

- podhotovky ynzhenerykh kadrov v sovet skyy y post sovet skyy peryody (na prymere Krasnodarskoho kraya y Respublyky Adyheya): dyss. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Ul'yanovsk, 2011. 251 s.
6. O nedopushchenyy k prepodavanyyu ynostrannoho yazyka v shkole lyts, ne ymeyushchyykh spetsyal'noho yazykovoho obrazovannya. *Ynostrannyye yazyky v shkole*. 1958. № 4. S. 128.
7. Ob orhanyzatsyy shkol-ynternatov. Postanovlenye TSK KPSS y Soveta Mynystrov SSSR. 15 sentyabrya 1956 h. *Narodnoe obrazovanye v SSSR: sb. dokum. 1917–1973 hh. M.: Pedahohyka, 1974. S. 248.*
8. Pro polipshennya vykladannya inozemnykh mov u zahal'noosvitnykh shkolakh. Nakaz № 127 vid 5 travnya 1974 r. *Zbirnyk nakaziv ta instruktsiy Ministerstva osvity Ukrayins'koyi RSR*. 1974. № 11. S. 14–17.
9. Pro stan ta polipshennya vykladannya inozemnykh mov u serednikh shkolakh URSR. Nakaz № 269 vid 11 travnya 1953 r. *Zbirnyk nakaziv ta rozporjadzhen' Ministerstva osvity URSR*. 1953. № 12. S. 13.
10. Sukhomlyns'ka O. V. Radyans'ka pedahohika yak ideolohiya: sprobа istorychnoyi rekonstruktsiyi. *Istoryko-pedahohichnyy al'manakh*. 2014. № 1. S. 4–24.

Arkhivni dzhерela

Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrayiny F. 166. Narodnyy komisarіat osvity URSR. 1918–1980

Оп. 15 (1942–1980)

11. Спр. 575. Plan pidhotovky uchyteliv dlya semyrichnykh i serednikh shkil URSR na 1949–1955 rr., b/d, 37 ark.
12. Спр. 1853. Nakazy Ministra vyshchoyi osvity SRSR z pytan' roboty pedahohichnykh vuziv, 1956 r., 126 ark.
13. Спр. 1856. Dyrektyvni vkazivky upravlinnya pidvidomchym ustanovam z pytan' metodychnoyi roboty v pedvuzakh, b/d, 263 ark.
14. Спр. 2082. Plan naboru studentiv na statsionarni viddilennya pedahohichnykh instytutiv Ministerstva osvity URSR na 1957 rik, b/d, ark. 83–86.
15. Спр. 2294. Pro zatverdzhennya spetsial'nostey pedahohichnykh instytutiv: Nakaz Ministerstva vyshchoyi osvity SRSR vid 27.08.1958 r. № 880, ark. 96–97.
16. Спр. 2484. Zvedennyy zvit pedahohichnykh vuziv na kinets' 1958/1959 n.r., b/d, 42 ark.